

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.131

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.1>

АРАКЕЛЯН Р.М.

МІСЦЕ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ В ПРАВОВІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ

THE PLACE OF STATE COERCION IN THE LEGAL POLICY OF THE STATE

У статті проаналізовано визначення державного примусу, які представлені в роботах радянських та українських дослідників. Надано характеристику державного примусу як інструменту правової політики держави, визначено його місце серед інших інструментів правової політики держави. Наведено співвідношення категорії державного примусу з такими її методами, як переконання й виховання. Показано інструментальну сутність державного примусу, який не може вважатися самоціллю і завжди слугує досягненню цілей державного управління, захисту держави, а також прав і законних інтересів громадян. У статті описано кореляцію між демократизацією державної правової політики та пом'якшенням інструментарію державно-правового примусу, зокрема між поширенням використання непрямого примусу та поступовим заміщенням примусу в багатьох сферах методами переконання та спонукання суб'єктів до правомірної поведінки без жорсткого впливу на них.

Водночас констатовано, що демократизація державної правової політики не означає відмову від державно-правового примусу як такого, який зберігає своє місце в арсеналі державної влади. Відзначено, що оцінка ступеня демократизації державної правової політики можлива, зокрема, через оцінку форм та способів державного примусу, що застосовуються державною владою.

Обґрунтовано думку про необхідність примату прав людини під час використання державного примусу як інструменту правової політики. Застосування примусу виключно на підставі права, в рамках процедури, встановленої процесуальним законодавством та з урахуванням гуманістичних засад права, дає змогу використовувати державний примус обмежено, дотримуючись принципів розумної достатності та економії репресії. Також це дає можливість відмежувати державний примус, який фактично має бути легітимним, від неправомірних форм державного насильства. Хоча державне насильство може формально ґрунтуватись на праві, невідповідність такого права засадам гуманізму й захисту прав людини приводить до феноменів неправового закону та неправового насильства.

Зроблено висновок, що незалежно від характеру державної правової політики та ступеня її демократизації державний примус залишається інструментом реалізації державної волі та досягнення цілей держави через правову політику.

Ключові слова: державна правова політика, сучасна правова політика України, державний примус, заходи державного примусу, демократизація, процедура державного примусу.

The article considers state coercion as a general theoretical legal category in the light of another concept – the concept of legal policy of the state. It is noted that the forms and features of state coercion are the result of the legal policy chosen by the state. In particular, it indicates the dependence of forms of state coercion on the state regime (authoritarian or democratic), and the legal ideology that underlies the state legal policy.

The paper argues for the need for the primacy of human rights in the use of state coercion as an instrument of legal policy. The use of coercion solely on the basis of law, within the procedure established by procedural law and taking into account the humanistic principles of law, allows the use of state coercion to a limited extent, adhering to the principles of reasonable sufficiency and economy of repression. It also makes it possible to distinguish state coercion, which in its essence must be legitimate, from illegal forms of state violence. Although state violence may be formally based on law, the inconsistency of such a right with the principles of humanism and the protection of human rights leads to the phenomena of illegal law and illegal violence. The characteristics that are important for assessing the nature of the use of state coercion as an instrument of state legal policy, in particular resources, procedures and values, are given. The characteristic tasks of state coercion as an instrument of legal policy are considered. The peculiarities of the use of state coercion for regulatory and security purposes are determined.

It is concluded that regardless of the nature of state legal policy and the degree of its democratization, state coercion remains a valid tool for the implementation of state will and the achievement of state goals through legal policy. The measure of state coercion as a democratic legal policy is its legitimacy and following the procedure and not the rejection of state coercion as such.

Key words: *state legal policy, modern legal policy of Ukraine, state coercion, measures of state coercion, democratization, procedure of state coercion.*

Вступ. Правова політика держави є системою цілеспрямованих заходів, метою яких є розв'язання тих чи інших суспільних проблем, задоволення суспільних інтересів, забезпечення стабільності конституційного, економічного та правового ладу держави. Специфіка правової політики держави полягає в тому, що вона реалізується через владні структури, що мають монополне право на застосування державного примусу як одного з інструментів правової політики держави. Поняття правової політики поєднує риси позитивістського та природно-правового підходу до права.

У сучасній вітчизняній науковій літературі спостерігається нестача досліджень, присвячених поняттю державної правової політики, зокрема державного примусу як її інструменту. Значною мірою доктрина продовжує спиратись на праці дореволюційних учених, таких як С.С. Дністрянський, С.А. Муромцев, Л.Й. Петражицький. Серед останніх останній публікацій з означеної проблематики можна виділити окремі наукові розвідки, зокрема роботи С.Л. Дембицької та В.І. Сировацького. Водночас комплексні дослідження щодо державного примусу в контексті правової політики в Україні відсутні.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення місця державного примусу в арсеналі засобів реалізації правової політики держави. Завданнями роботи є виявлення особливостей державного примусу в демократичній державі, встановлення його елементів, виявлення особливостей застосування державного примусу як інструменту демократичної правової політики.

Результати дослідження. Державний примус виступає інструментом, за допомогою якого держава реалізує свої політики, в тому числі правову політику. Реформування правової системи України, її правової політики у напрямі європейських стандартів, зростання ролі людини порівняно з державою, визнання людини найвищою цінністю, а прав людини – найбільш захищеним суб'єктом права вимагає нового погляду на державний примус як інструмент правової політики. Як і правова система чи правова політика, державний примус не є явищем статичним. Навпаки, він еволюціонує разом із державною політикою, в рамках якої він застосовується. Модернізація державних політик – закономірний та необхідний етап розвитку. Такі процеси модернізації, як правило, пов'язані з різними подіями та явищами, що виникають з огляду на дію факторів, які визначають їх зміст, спрямованість і результат, також обумовлюють характер правових, інституційно-політичних і структурно-організаційних змін у такій найважливішій сфері життєдіяльності, як правова політика.

Зміна ідеології, економічних основ, правових, політичних, культурних цінностей та їх законодавчого забезпечення, виникнення нових або трансформація вже наявних соціальних ін-

ститутів, що склалися в ході тривалого періоду розвитку суспільства, наявність стійких форм організації спільної діяльності людей (права, власності, держави, ЗМІ, науки, освіти тощо), природно, ведуть до заміни владно управлінських практик, а з часом і всієї юридичної та технічної інфраструктури управління. Все більш зростаючу роль тут відіграє формування різних структур громадянського суспільства.

Очевидно, що такі трансформації обов'язково ведуть до змін методів державно-правового впливу на поведінку суб'єктів права, різних соціальних, національних і релігійних груп, насамперед впливають на примус як найважливіший спосіб (форму) здійснення функцій влади й управління, а також особливий інститут впливу на поведінку (правову поведінку) суб'єктів правового та політичного життя. Як пише щодо цього П.М. Петровський, відбувається заміна жорсткого владного примусу на більш м'які заходи впливу, що ґрунтуються на спільних цінностях та мотивах раціональності й привабливості [1, с. 57]. Такої позиції дотримується також Р.П. Луцький, який відзначає, що державний примус охоплює достатньо вузьке коло правових явищ. Він може бути необхідним елементом правової системи, але не кожна норма повинна обов'язково містити каральну санкцію. Навпаки, обов'язки, що мають суттєве значення, можуть не забезпечуватися санкціями, але при цьому вони не перестають вважатися правовими [2, с. 55].

Водночас примус залишається в арсеналі державної влади. Як слушно підкреслює С.Л. Дембіцька, для демократичних режимів державний примус виступає крайньою мірою, що використовується тоді, коли методи переконання виявилися неефективними, проте він залишається об'єктивно необхідним, відіграючи значну стабілізуючу, правозабезпечувальну та правоохоронну роль [3, с. 31]. Дійсно, будь-яка державна політика передбачає цілеспрямований вплив на органи державної влади, фізичних та юридичних осіб, а також на стан правової системи як такої. У цьому аспекті можна говорити про існування багаторівневого простору соціального управління. Це дає змогу розглянути та оцінити правову політику в сучасному політико-правовому просторі на основі ступеня й характеру державного примусу (або юридичної можливості застосування державного примусу в рамках такої політики). У теоретико-методологічному аспекті це важливо для розуміння й оцінювання якісних змін державного примусу (впливу) в системі управлінських за своїми функціями і владних за своєю природою відносин, змін, пов'язаних з комбінаторикою владних інститутів державної влади в перехідному правовому й політичному просторі, її авторитетом, отже, типом і рівнем легітиматії, впливом, силою тощо. Не можна забувати про те, що управління суспільством, забезпечення громадської дисципліни, законності та правопорядку здійснюються за допомогою активних засобів цілеспрямованого впливу з боку різних суб'єктів соціального управління на правосвідомість громадян, їх рівень правової культури [4, с. 17].

Задля застосування державного примусу як інструменту правової політики мають значення такі елементи:

- 1) ресурси (правові, владно-силові, адміністративно-організаційні, матеріальні тощо);
- 2) процедури (методи переконання, заходи примусу, способи стимулювання тощо);
- 3) цінності (справедливості, правового порядку, ідеї свободи, невідчужуваності прав і свобод людини тощо) [5, с. 68–70].

Така «розшифровка» дасть змогу змістовно розширити вивчення специфіки інституту державно-правового примусу в контексті правової політики, особливо того, що стосується його природи в перехідний період розвитку державно-правової системи.

У контексті правової політики державний примус може використовуватися з регулятивною або охоронною метою [5, с. 5]. Згадаємо, що ми розглядаємо державний примус в широкому сенсі як засіб впливу на суспільство й окремих осіб. Такий вплив не обов'язково має бути негативним, але він завжди має на меті певну регуляцію суспільних відносин. Регулятивний аспект державного примусу проявляється в тому, що прийняття правового акта означає створення вимоги до учасників суспільних відносин діяти відповідно до цієї норми. Актом можуть прямо або шляхом відсилки встановлюватися санкції, що визначають заходи державного впливу на суб'єктів права в разі вчинення ними дій, що суперечать правовим приписам. В цьому сенсі значення набуває той факт, що особа проінформована про існування норми та можливість застосування державного примусу для запобігання порушенням цієї норми, тобто навіть потенційна можливість застосування державного примусу здатна впливати на поведінку осіб. Дійсно, право не виконувало б своєї регулятивної ролі, якщо в ньому була б у принципі відсутня можливість застосування державного примусу. В такому разі нормативний характер права було б знівельовано, воно звелось б до декларацій, що не мають обов'язкової сили.

Як відзначає О.І. Харитонова, державний примус, який використовує публічна влада, не виступає як ознака особливих, окремих правоохоронних відносин, а є елементом функціонування регулятивних правовідносин, причому правоохоронні відносини виступають «вимушеним продовженням регулятивних правовідносин» [6, с. 121]. Охоронне значення державного примусу найбільш чітко проявляється в реакції держави на неправомірну поведінку тих чи інших осіб та на інші перешкоди, що виникають у процесі функціонування правової системи. Його призначенням є забезпечення державної волі, вираженій у законодавстві, забезпечення порядку в суспільстві, заснованого на правових приписах. Відповідно, примусовий вплив у ситуаціях, зазначених у законі, – це вплив, пов'язаний з настанням для певних осіб негативних наслідків у вигляді правообмежень особистого, майнового та організаційного характеру. Іншим варіантом вжиття обмежувальних заходів є покладання спеціальних обов'язків, що спонукає до здійснення правових приписів в певних умовах (введення надзвичайного стану, карантин тощо) [7, с. 360]. Будь-який такий захід примусового впливу щодо певних осіб ставить їх у становище жорсткого слідування встановленим приписами, що передбачає відсутність вільного вибору для іншого варіанта поведінки. Подібні обтяження імперативні, оскільки закріплені законодавством, є проявом державної волі, переважно покладаються на суб'єктів у зв'язку із судовими рішеннями або правовими актами органів державного управління.

Як уже зазначалося, державний примус, що ґрунтується на праві, характеризується як правовий примус. В контексті державної правової політики державний правовий примус набуває таких рис:

- право передбачає, фіксує в офіційних джерелах заходи державного примусу, що розрізняються за цільовою спрямованістю й підставами реалізації;
- право визначає принципи, порядок реалізації цих заходів, компетенцію суб'єктів, що їх застосовують, а також регламентує застосування інших неюрідичних (організаційних) засобів, що забезпечують досягнення правових цілей у сфері вжиття примусових заходів;
- право визначає спільну мету державного примусу, адже воно завжди є примусом до здійснення правових приписів [8, с. 128–129];
- державний примус застосовується в установленому процесуальному порядку; процесуальне право закріплює певні правила, процедури, послідовність певних дій.

У цьому аспекті важливим є те, що процесуальна форма включає умови, терміни здійснення дій, порядок видання й реалізації передбачених процесуальних актів [9, с. 52]. В Україні вжиття заходів державного примусу регламентується нормами процесуальних кодексів, які загалом створюють процесуальну основу застосування примусових заходів.

Державна правова політика у вжитті примусових заходів виходить із абстрактної правової норми, проте сам по собі акт примусу завжди має конкретний характер, що проявляється у вигляді спеціального правозастосовного акта. У такому акті компетентного державного органу встановлюється конкретний вид примусового впливу на осіб, яким він адресований. Конкретний акт державного примусу має такі складові частини:

- норма права, що передбачає можливість вжиття заходів державного примусу за певних умов;
- фактична основа у вигляді правопорушення чи екстремальної ситуації, яка порушує нормальну життєдіяльність людей;
- акт застосування правової норми в умовах наявності фактичної основи у вигляді рішення суду, наказу, постанови, а в окремих випадках усного наказу або конклюдентних дій [10, с. 397].

Висновки. Звернення до особливостей державних правових політик, що визначаються їхніми параметрами (рівень політичної участі, цінності і пріоритети владних еліт, особливості правової інституціоналізації політичних інтересів і відповідних їм форм та способів здійснення державної політики), дає змогу виділити два основні підходи до проведення державної правової політики, такі як мобілізаційний та еволюційний. Кожен з них задає повною мірою конкретні імперативи, принципи й цілі дії інституту державного примусу, визначає його юридичні основи та межі. Встановлення меж застосування державного примусу в рамках демократичної правової політики підлягає уточненню в ході подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Петровський П.М. Гуманітарний ресурс демократизації державного управління України: теоретико-методологічний аспект : монографія. Львів : Львівський регіональний інститут державного управління, 2013. 265 с.

2. Луцький Р.П. Доктринальні ознаки позитивного права. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 52–56.
3. Дембіцька С.Л. Особливості застосування основних адміністративно-правових методів переконання та примусу. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. Вип. 32. С. 31–34.
4. Халфина Р.О. Право как средство социального управления. Москва : Наука, 1988. 256 с.
5. Тихомиров Ю.А. Управление на основе права : монография. Москва : Формула права, 2007. 484 с.
6. Харитоновна О.І. Співвідношення категорій «правовідносини інтелектуальної власності» та «регулятивні, організаційні, охоронні цивільні правовідносини». *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 115–125.
7. Сировацький В.І. Філософсько-правовий контент державного примусу у темпорально-просторовому дискурсі : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.12. Львів, 2020. 461 с.
8. Макарейко Н.В. Государственное принуждение в механизме обеспечения экономической безопасности: теоретические и прикладные проблемы : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01. Нижний Новгород, 2011. 458 с.
9. Миколенко О.І. Процесуальна форма в адміністративному судочинстві та проблеми законотворчості в Україні. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 50–57.
10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.

УДК 340.15

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2>

МИРНИЙ Д.В.

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ» У СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL CONCEPTS AND APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF “PUBLIC ADMINISTRATION” IN THE SYSTEM OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Наукова стаття присвячена дослідженню та комплексному аналізу науково-методологічних концепцій та підходів до визначення поняття «державне управління» у системі політичних та правових учень.

З урахуванням доктринального дослідження констатовано, що можна зробити висновок, що становлення та сутнісне наповнення поняття «державне управління» в період знаходження українських територій у складі Російської імперії навмисно не вживалося ані на нормативному рівні, ані у системі політико-правових учень через принципову ідею про всеосяжність влади глави держави, якому прямо та опосередковано підпорядковувались органи та установи публічного управління та місцевого самоврядування. Водночас проблема визначення і сутнісного наповнення етимологічного змісту категорії «державне управління» виникла в європейській правовій думці у ХІХ столітті внаслідок активного обговорення питання про межі регулюючого впливу державної влади та розглядалася поряд з питаннями державного суверенітету, поділу влади, відповідальністю міністерств як теоретична протига ідеям та практиці функціонування поліцейської абсолютистської держави.

Акцентовано увагу на тому, що на сучасному етапі українського державотворення державна влада, а також власне сама держава постають досить складними